

ХИСАРЯ

SPA курорт в гревността и днес

Мимко Маджаров

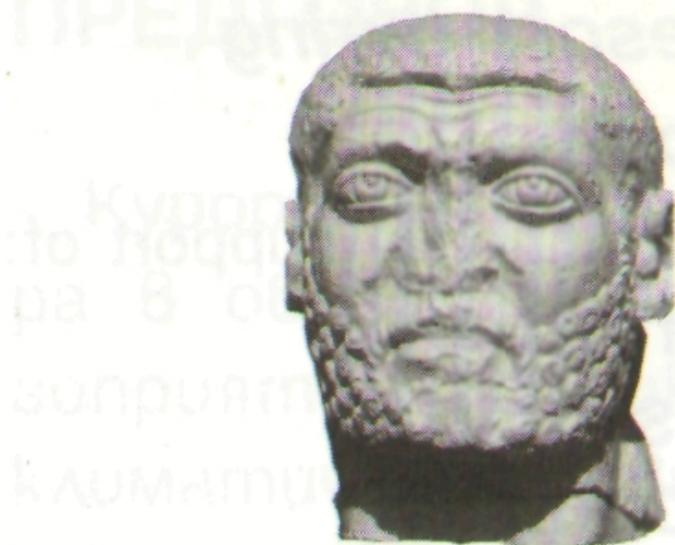
Гергана Узунова

ОБЩИНА ХИСАР, ул. "Генерал Гурко" 14
тел.: 0337/ 6 21 80, факс: 0337/ 6 20 30
www.hisar.cbbbg.com; e-mail:d_polis@abv.bg

HISSAR MUNICIPALITY, 14 „Gurko“ str.
tel.: +359 337/ 6 21 80, fax: +359 337/ 6 20 30
www.hisar.cbbbg.com; e-mail:d_polis@abv.bg

Национален Археологически резерват и музей - Хисаря

National Archaeological Reservation and museum - Hissarya

4180 Hissar, Bulgaria, 8 Al. Stambolijski str. tel. +359 337/62068 62796

Многото от находките в Хисаря са свидетелство за пребиваването на човечеството тук още от античността. Това е факт, който не може да бъде отричан. Въпреки че не са открити археологически находки от времето на Римската империя, съществуващи днес, са установени следи от човеческа дейност, датирани от преди 2000 години. Тези находки са свидетелства за използването на минерални извори и терапевтични пропорции в античността.

**Хисаря -
SPA курорт
в древността
и днес**

Съвременният курорт Хисаря се намира на мястото на античния град Хисаря, който е бил важен център на антична България. Градът е бил основан през 3 век пр.н.е. и просъществувал до 5 век сл.н.е. Той е бил важен център на антична България, където са открити множество археологически находки, свидетелстващи за процъфтяващата антична култура и занаяти.

Пловдив
'2006'

PREFACE

The resort town of Hissarya is situated in the northern part of Bulgaria, near the city of Plovdiv.

The resort town of Hissarya is situated in the northern part of Bulgaria, near the city of Plovdiv.

The resort town of Hissarya is situated in the northern part of Bulgaria, near the city of Plovdiv.

The resort town of Hissarya is situated in the northern part of Bulgaria, near the city of Plovdiv.

The resort town of Hissarya is situated in the northern part of Bulgaria, near the city of Plovdiv.

warm mineral deposit, are the reason for the springs from the early antiquity. Human civilization left a lasting trace of its presence in the springs during all these centuries. It's an irrefutable fact that the springs have

**Hissarya -
SPA resort
during antiquity
and today**

The modern resort of Hissarya finds itself in an unique combination of favourable climate with healing mineral

water and unique architectural heritage. The resort is located in the northern part of Bulgaria, near the city of Plovdiv. It is situated in a valley, surrounded by mountains, which provide a cool and healthy environment. The resort offers a variety of services, including accommodation, meals, entertainment, and medical treatments. The resort is a popular destination for tourists from all over the world, who come to experience the unique combination of natural beauty and cultural richness of the area.

Хисаря - SPA курорт в древността и днес

се издава с подкрепата на:

Община Хисаря,

SPA Хотел „Аугуста“ - 91 АД и

„Контракт Сити“ ЕАД

Издава:

Национален Археологически резерват и
музей - Хисаря

Издание първо, на български и
английски език, 2006г.

„АВТО БАЗАР“ ООД

ISBN-10: 954-9435-03-2

ISBN-13: 978-954-9435-03-0

Издателски колектив:

автори: д-р Mumko Magarov

д-р Гергана Узунова

фотограф: д-р Mumko Magarov

коректори: Юлия Ташева

Радка Нанкина

превод на английски език:

Елена Тарева и „Пелагия“ ООД - София

Предпечат:

ПЛОВДИВ 4000
бул. Мария Луиза 124
тел. 032/ 622 411, 0898/ 504 398
e-mail: studiokiparis@evrocom.net

**Всички права запазени! Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или
използвана за други цели без предварителното писмено съгласие на авторите!**

**All rights reserved! No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted,
in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the
prior written permission of the copyright owner.**

Hissarya SPA resort during antiquity and today

is published with the financial support of:

The Municipality of Hissarya

„Augusta“ 91 Inc. SPA hotel

„Contract City“ LTD - Sofia

The National Archaeological Reservation and
museum - Hissarya, publish „Hissarya -
SPA resort during antiquity and today“

First edition, in Bulgarian and English, 2006
AUTO BAZAR Ltd.

ISBN-10: 954-9435-03-2

ISBN-13: 978-954-9435-03-0

Authors:

d-r Mitko Madjarov

d-r Gergana Uzunova

Photographer: d-r Mitko Madjarov

Editors: Yulia Tasheva

Radka Nankina

Translation: Elena Tareva and

„Pelagia“ LTD Sofia

Prepress:

ПЛОВДИВ 4000
бул. Мария Луиза 124
тел. 032/ 622 411, 0898/ 504 398
e-mail: studiokiparis@evrocom.net

ПРЕДГОВОР

Курортният град Хисаря се намира в област с изключително благоприятни физико-географски и климатични условия. Тези фактори, както и наличието на богато топло минерално находище, благоприятстват на това място да възникне живот от най-дълбока древност. Човешката цивилизация е оставила своите трайни следи около минералните извори през всички исторически епохи. Безспорен е фактът, че най-монументалните архитектурни образци в град Хисаря се отнасят към времето на римското владичество. Уникалните крепостни стени, римските бани, амфитеатърът, гражданските и култовите постройки са красоречиви примери за величието и разкоша, съществували около хисарските минерални извори през онези далечни времена.

Съвременният курорт Хисаря се намира в оригинално съчетание на благоприятен климат с лечебни минерални води и неповторимо археологическо наследство. Модерните

PREFACE

The resort town of Hissarya is situated in an area with extremely favourable physical-geographical and climatic conditions. These conditions together with the presence of a rich warm mineral deposit are the reason for life springing up from the hoary antiquity. Human civilization left its lasting traces around the mineral springs during all historical times. It's an irrefutable fact that the most monumental architectural samples in the town of Hissarya come from the Roman rule. The unique fortified walls, Roman baths, amphitheatre, civil and cult structures speak eloquently for the glory and magnificence existing around the mineral springs in Hisarrrya in those distant times.

The modern resort of Hissarya finds itself in an original combination of favourable climate with healing mineral water and unique architectural heritage. Modern tourist complexes co-exist with beautiful parks resounding with the lovely songs of nightingales.

туристически комплекси са в непосредствена близост с красивите паркове, огласени от чудните песни на славеите. Стотици посетители от страната и чужбина ежегодно посещават този заслужено утвърден национален балнеолечебен курорт.

Предлаганият пътеводител има за цел да запознае туристите и гостите на курорта Хисаря с хилядолетната история на града, със състава и характера на хисарските минерални води, със съвременните принципи, методи и начини на лечение, с показанията и противопоказанията на това лечение. Книгата е ярко отражение на дългогодишния опит и изследователската работа на авторите в областта на археологията и медицината. Тук са изложени най-новите и актуални научни постижения на авторския колектив в тези направления, касаещи престижния национален курорт Хисаря.

Авторите

Hundreds of tourists from the country and abroad visit every year this large national balneo-therapy resort.

This guidebook aims to make the tourists and guests of Hissarya resort acquainted with the thousand-year old history of the town, with the composition and character of the mineral water of Hissarya, with the modern principles, methods and ways of treatment, and with the indication and contra-indication of this treatment. The book is a vivid reflection on the great experience and research work of the authors in the sphere of archaeology and medicine. It shows the most contemporary and topical scientific achievements in these directions of the authors for the national resort of Hissarya.

The authors

ФИЗИКО-ГЕОГРАФСКА И КЛИМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Хисарската котловина заема част от преходната област между Горнотракийската низина и източната част на Същинска Средна гора. На север се издига Средногорският масив и Връх Карабиля (1,025 м), а на юг теренът плавно се разстила към равното и плодородно Тракийско поле. На запад котловината е загърната от планинските възвишения на Същинска Средна гора, а на изток край нея бавно се извира р. Стряма. Средната надморска височина на Хисарската котловина е 370 м, а общата площ, която тя заема, е около 20 кв. км.

Котловината се е образувала по времето на ранния терциер, при хълтването на големия масив между Средна гора и Родопите. Твърде вероятно е Хисарската котловина да е представлявала дъно на езеро. Нейното разположение в северната гислокационна линия на това хълтване е благоприятствано от наличието на богато термоминерално

PHYSICAL GEOGRAPHY AND CLIMATE CHARACTERISTICS

Hissarya hollow covers a part of the transitional area between the upper lowlands of Thrace and the eastern Sushtinska Sredna Gora Mountains. The Sredna Gora and Karasivria Peak [1 025 m] loom in the north while in the south the terrain gracefully spreads out toward the flat and fat land of the Thracian plains. The hollow is enclosed by the Sushtinska Sredna Gora Mountains in the west and Striama River it in the east. Hissarya hollow is 370 m above sea level. The total area covers approximately 20 sq. km.

Sagging of the big massif between the Mountains of Sredna Gora and Rodops during the early Tertiary formed the hollow. The state that Hissarya hollow once might has been a lakebed is most likely to be true. An abundant thermo-mineral field favours its location in the northern displacement line of this sagging.

From a geological point of view, Hissarya hollow consists of granite, granite-gneiss and crystal slates.

находище.

В геоложко отношение Хисарската котловина се състои от различни по вид и състав гранитни, гранитогнейзови и кристалинни шисти, а над тях следват алувиални и дилувиални почви. Повърхностните скали са силно гнайсифицирани, което ги прави не особено силни при използването им за строителен материал. В северната и в северозападната част скалите доспигат до повърхността на земната кора, поради което почвите са каменисто-песъкливи, водопронесливи и слабо плодородни. Хумусният слой е тънък и дава възможност за отглеждане единствено на маслодайни култури и лозя.

В южната част на котловината теренът е равнинен, с дебел и плодороден хумусен пласт, благоприятен за развитие на зърнопроизводство, зеленчукопроизводство и овощарство.

Стара планина и Средна гора предпазват Хисарската котловина от студените северни ветрове. Климатът е сравнително мек, умерено континентален. Мекият характер на климата в района най-

Alluvial and diluvial soils are on top. The surface rocks are intensely gneisified, making them unsuitable to be used as a building material. These rocks reach the Earth's surface in the north and northeast. Soils are rocky, sandy, permeable and relatively infertile.

The southern part of the hollow area is considerably flatter and more fertile and is favourable for grain, vegetable and fruit production.

The Balkan Range and Sredna Gora Mountains protect the hollow from the cold northern winds. The climate is comparatively mild and temperately continental. This soft regional climate is most apparent in the winter. The average temperature is 2°C in January. This is about 2°C warmer than in districts at the same sea level but situated to the north of the Balkan Range. Occasionally, during clear and calm nights, temperatures may drop -10°C. The average wind speed is less than 1m/s during winter. There are 13-14 clear days and 36-37 cloudy ones on average during the winter.

In winter rainfall is the smallest in volume in comparison with the other seasons' rainfall. There is occasional

добре се изразява през зимата. През най-студения месец на годината - януари, средните месечни температури са около 2°C . Тази температура е с около 2°C по-висока от местата със същата надморска височина на север от Стара планина. Относителният наклон на терена от север към юг не позволява формирането на много ниски минимални температури. Въпреки това обаче след студени полярни нахлувания и продължително антициклонално време в ясни и тихи нощи долинният характер на местността е предпоставка да се наблюдават и температури под -10°C . Започналото от есента замищане се задържа през месеците декември и януари. Тогава средната скорост на вятъра е под 1 м/с. През зимните месеци средната месечна обща облачност е в граници 6 - 6,5 бала. През сезона средно има 13-14 ясни дни и 36-37 облачни дни.

Валежите през зимата (126 мм на кв.м) са малко по-големи от тези в Предбалканския район, но все още остават най-малки в сравнение с другите сезони. Над 50% от тях са от дъжд. Снежната покрив-

snow, but it and does not last more than a short period of time. It usually appears in the middle of December and melts by the first quarter of March.

In Hissarya hollow spring arrives during the first quarter of March. Spring is relatively more windy than fall. The average monthly temperature in April - is 12°C . This is about 1°C lower than it is in April's symmetrical month - October. Temperatures may reach a peak of 24°C in April in case the year is extremely hot. Temperature may also fall to 0°C if anticyclone weather remains steady. Spring rainfall is more plentiful in comparison with winter and fall averaging 160 mm for this region. The most rainy spring month is May. Its medium monthly sum of rainfall is about 70 mm.

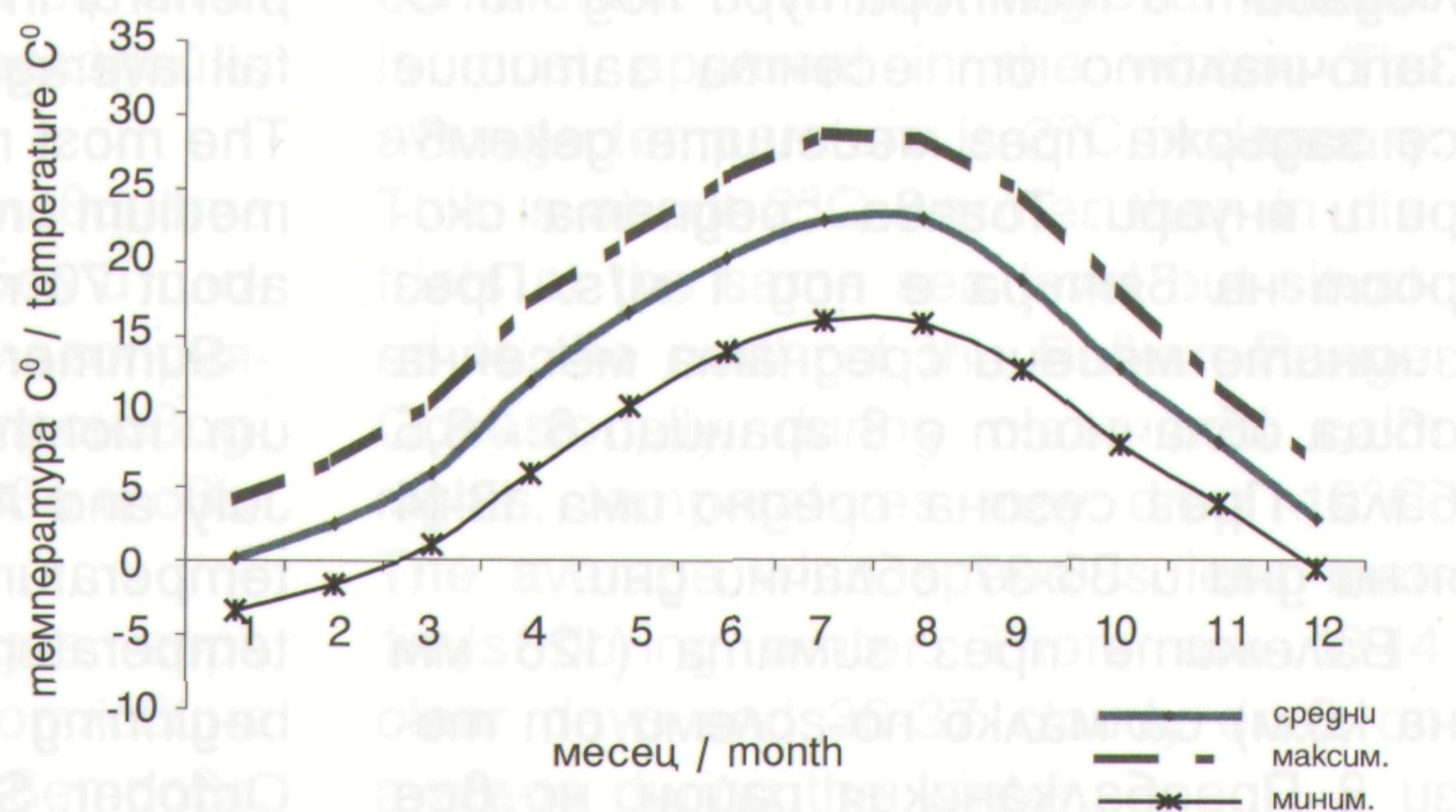
Summer is moderate and the medium monthly temperature is 23°C in July and August. The highest summer temperatures rarely exceed 34°C . Air temperature rises over 15°C by the beginning of May till the end of October. Summer has 28-29 days with a clear sky. Summer rainfall is about 180-190 mm, and there are 23 rainy days in the region.

ка е тънка и се задържа за кратки периоди от време. Обикновено тя се появява през средата на декември и изчезва в края на първата десетдневка на март. През сезона има около 16 дни със снежна покривка.

В биоклиматичен аспект пролетта настъпва от момента на устойчиво задържане на температурата на въздуха над 5°C . В Хисарската котловина температурата на въздуха преминава тази граница в края на първата десетдневка на март. Пролетта е относително по-прохладна от есента. Средната месечна температура на централния пролетен месец – април, е 12°C , което е с около 1°C пониско от симетричния му месец октомври. В изключително топли години максималната температура може да достигне до 24°C през април, а след студени нахлувания при устойчиво ан-

Lack of fog is very specific for Hissarya hollow. There are ten or twelve foggy days during the entire year. The air is dry and its average humidity is 70%.

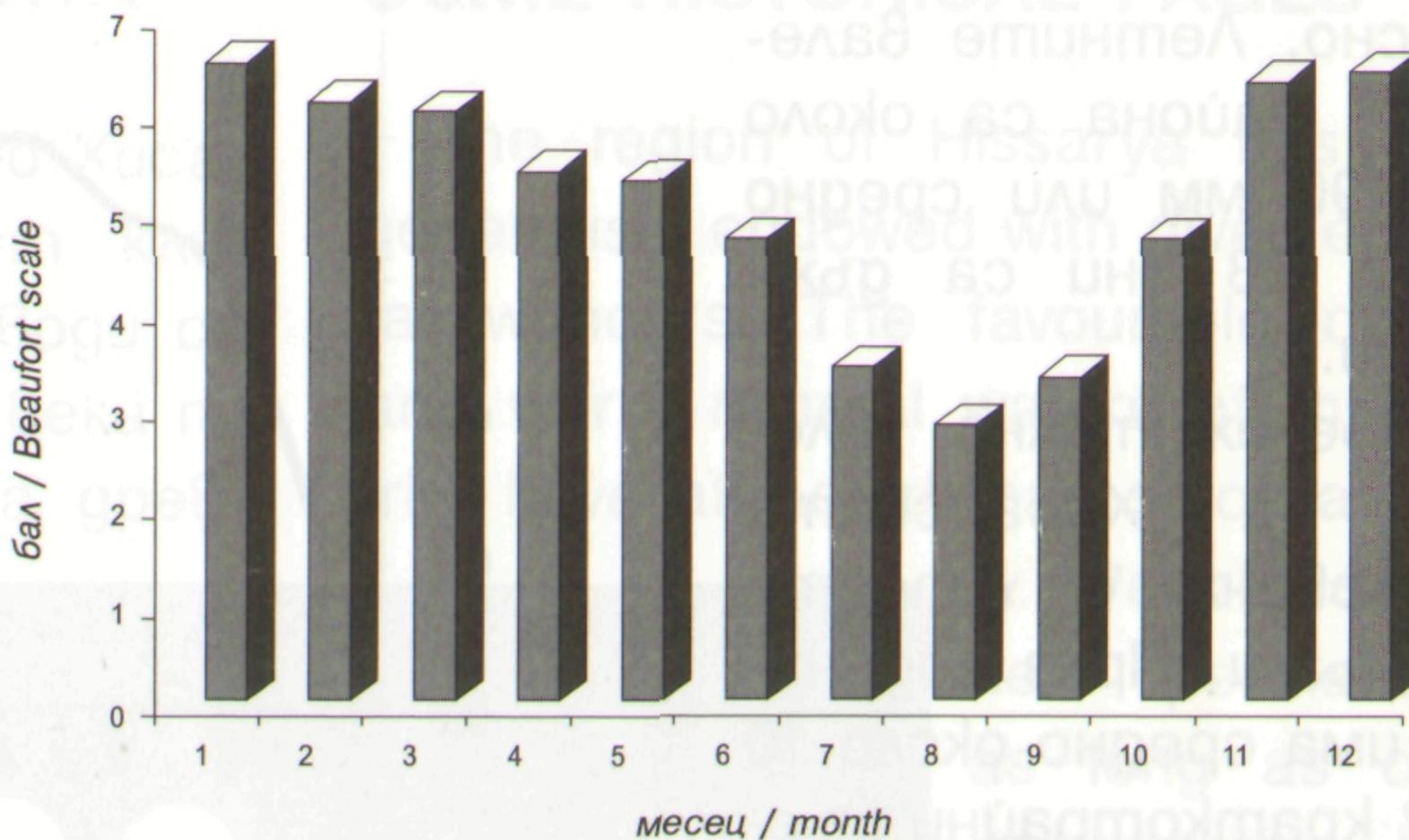
Soft climate, pleasant summers, mild autumn climate and lack of extremely cold winters are very good prerequisites to enjoy your holiday here during all four seasons. The combination of the climatic conditions and the thermo-mineral field favourably contribute to sport-related and balneo-curative activities.

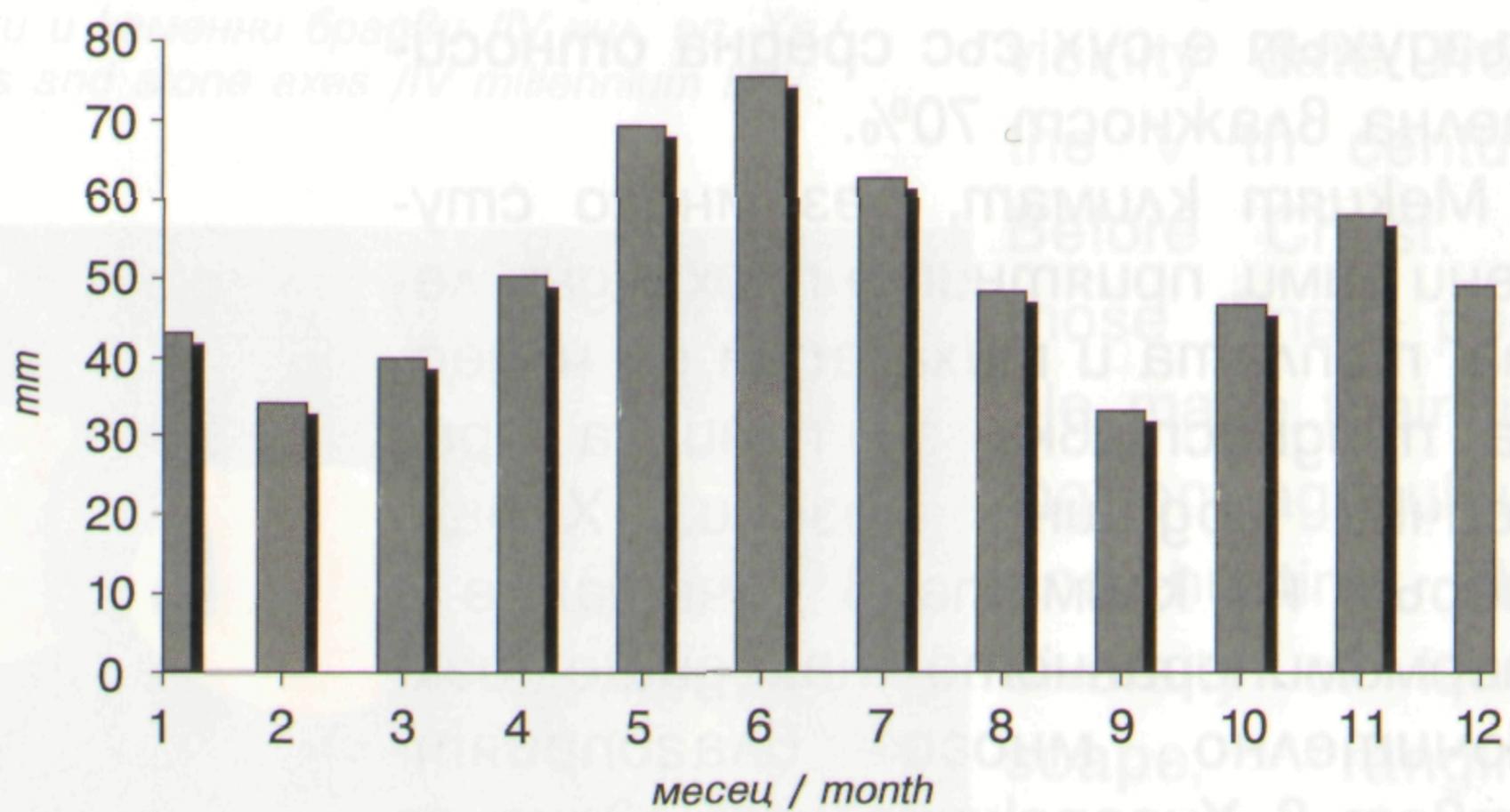
Фиг. 1 Средна, максимална и минимална темп. на въздуха (C°)
Medium, maximum and minimum air temperature (C°)

тициклонално време могат да се наблюдават и температури около 0°C . Пролетните валежи са по-големи в сравнение със зимните и есенните и за района те са около 160 мм на кв. метър. Най-дъждовен пролетен месец е май със средна месечна сума на валежите около 70 мм.

Лятото е умерено топло. През месеците юли и август средната месечна температура е около 23°C . Най-високите температури през лятото рядко превишават 34°C . Температурата на въздуха преминава устойчиво над 15°C в края на първите пет дни от месец май и се задържа до началото на октомври. Тази температура се наблюдава средно през около 153 дни от годината. През лятото

фиг. 2 Средномесечно количество облачност (бал)
Avarage monthly cloudiness (measured on the Beaufort scale)

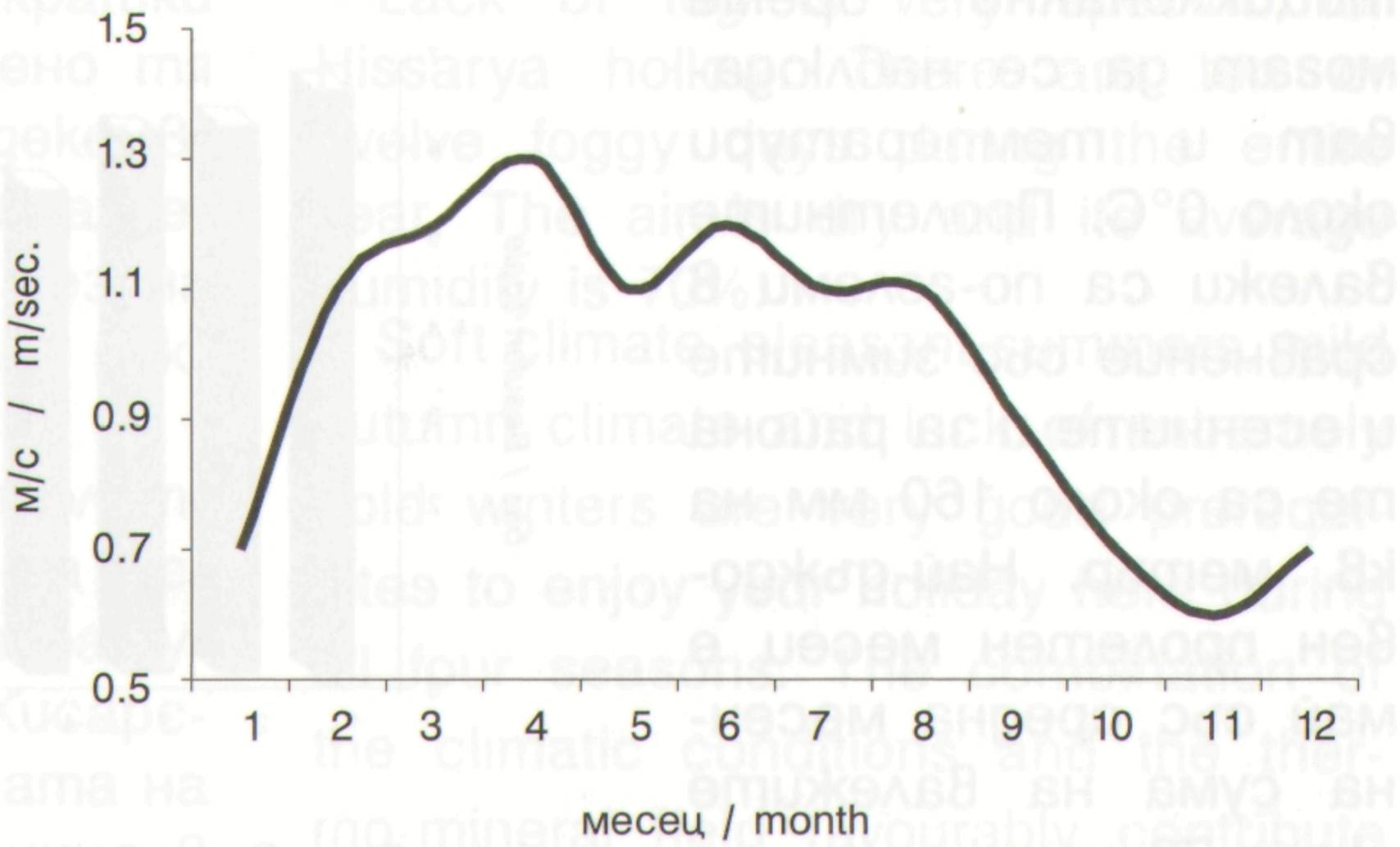

фиг. 3 Средномесечно количество валеж (мм)
Avarage monthly rainfall (quantity in mm)

около 28-29 дни небето е ясно. Летните валежи в района са около 180-190 мм или средно около 23 дни са дъждовни.

Забележително явление за Хисарската котловина е липсата на мъгли. През годината има средно около 10 - 12 краткотрайни мъгливи дни. Малкото облачни и мъгливи дни, както и откритият на юг траен широк хоризонт, са предпоставка за продължителност на слънчевото грееене. Въздухът е сух със средна относителна влажност 70%.

Мекият климат, без много студени зими, приятните прохладни лета, топлата и тиха есен са чудесна предпоставка за почивка през всички годишни сезони. Характерът на климата в съчетание с терноминералното находище изключително много благоприятства в Хисарската котловина да се развият спортно-рекреационна и балнеолечебна дейност.

фиг. 4 Средномесечна скорост на вятъра (м/с)
Wind monthly speed (meter/sec.)

СТРАНИЦИ ОТ ИСТОРИЯТА

Природата е дарила щедро Хисарския край. Благоприятният климат и топлите минерални води са привлечли вниманието на човека по тези места от най-дълбока древност. Хората са отседнали трайно тук още през епохата на голямосъвото общество. Праисторическите селища, открити в района на гр. Хисаря и неговата околност, се датират от V хил. пр. Хр. Тогавашното население основно се е занимавало със земеделие и лов. Същетанието на планински с равнинен, полски терен, е изключително благопри-

SOME HISTORICAL PAGES

The region of Hissarya has been generously endowed with diverse natural wonders. The favourable climate and warm mineral waters of this district have attracted man since antiquity.

People settled here permanently as long as class communities have existed. Prehistoric settlements discovered around the town of Hissarya and in its vicinity date from the V th century Before Christ. In those times, people made their living on agriculture and hunting. The diversity of landscape, ranging from mountains to field-like terrain was an extremely

Бойни топки и каменни брадви /IV хил. пр. Хр./
Fighting balls and stone axes /IV millennium BC/

Глинени канички /II хил. пр. Хр./
Clay pitchers /II millennium BC/

ятна предпоставка за преживяването на човека от тези далечни времена. Неслучайно праисторическите селища са били изграждани в южната, равнинна част на Хисарската комловаина. Типични в това отношение са проучените чрез археологически разкопки селища от новокаменната епоха в гр. Хисаря и с. Черничево. Селището в Хисаря, възникнало край топлите минерални извори, е продължило своето съществуване и през следващите хилядолетия. Още тогава хората са оценили целебната сила на минералната вода и са се заселили трайно около изворите. От тогава до днес животът около минералните извори не е прекъсвал.

През I хил. пр. Хр. Хисарската комловаина е била насеявана от тракийското племе беси. Тракийското селище при днешния гр. Хиса-

favourable condition for human survival in ancient times. Prehistoric settlements were built in the southern valley-like side of the Hissarya hollow because of the fertile soil and shelterly mountains. Characteristics of the New Stone Age are observed in the settlements unearthed by archaeological excavations in the town of Hissarya and in the village of Chernichevo. The hamlet existed around the hot mineral springs at the current site of the town of Hissarya existed through the

next millennia. Man estimated the importance and healing effects of the mineral water and made the place surrounding the springs a home very early in time. Thereafter, life around these mineral springs was abundant.

A Thracian tribe named bessi inhabited the hollow of Hissarya during the 1st millennium BC. This Thracian hamlet

Сребърни монети /V - IV в. пр. Хр./
Silver coins /V - IV C BC/

ря е било сътурирано на слънчевата тераса над извора "Момина сълза". Откритите предмети (глинени съдове и монети) показват, че това селище е поддържало търговски контакти с градовете от Черноморския и Егейския свят.

Друго голямо тракийско селище е било разположено в района на село Крастевич. Намерените при археологическите разкопки вносна (гръцка) керамика и една колективна находка, състояща се от сребърни монети, сечени в гр. Кизик и на о-в Тасос (Гърция), са красноречив показател за регламентираните търговски взаимоотношения на това селище с градовете от Древна Гърция през периода VI - IV в. пр. Хр. През V - IV в. пр. Хр. тракийските селища от Хисарската котловина са влизали в пределите на Одриската държава. За това, че траките са оценили благоприятните

was situated on a sunny platform above the Momina salza spring near the current town of Hissarya. Earthenware and coins are the evidence that this hamlet cultivated business with other towns from the Black Sea area and the Aegean area.

Another large Thracian settlement was located in the vicinity of the current village of Krastevich. The archaeological excavations in the region discovered imported ceramics from Greece and a collective treasure. The treasure is composed of silver coins that were minted in the town of Kizik and on the island of

Глинена Ваза /V в. пр. Хр./
Clay vase /V C BC/

Tassos. The finding of imported goods is an eloquent testimony to the fact that regular trade routes were established between this settlement and towns in ancient Greece during the VI-IV centuries BC. Thracian settlements in the hollow of Hissarya were within the jurisdiction of the Odrissian State.

физико-географски и климатични условия в този район, говорят монументалните храмове и гробници, открити край селата Паничери и Старосел.

През 46г. Тракия е завладяна от римляните и превърната в римска провинция. Районът около Хисарските минерални извори бил обявен за императорско владение. На мястото на тракийското селище при извора "Момина сълза" се появил голям

град, който през 293 г. получил името Диоклецианопол в чест на император Диоклециан (284-305 г.). Градът бил устроен по всички правила на римското благоустройстване с характерната за римските градове планировка: широки, пресича-

щи се улици, първокласни храмове и гробници, каквито са открити край селата Паничери и Старосел.

In 46 AD Thrace was conquered by the Romans and became a Roman province. The region surrounding the mineral springs of Hissarya was announced an Emperor's possession. A grander town was erected at the place of the

Мраморна глава на имп. Диоклециан /284 - 305 г./
Marble head of a statue /emperor Diocletian 284 - 305/

Thracian settlement near the spring of Momina Salza. In 293 AD this town was named Diocletianopolis after and in honour of Emperor Diocletian [284-305]. The town was arranged according to all of the principles of Roman urbanization. It inherited the distin-

План на римския град Диоклецианопол

Plan of the Roman town of Diocletianopolis

Част от източната крепостна стена на Диоклецианопол
Part of the eastern fortress wall of Diocletianopolis

щи се под прав ъгъл улици, канализация за студена Вода, пропорционално разположени архитектурни ансамбли, стабилна укрепителна система. Беломраморният град се е виждал като сънно видение сред буйна растителност, известен със своите минерални извори. Тяхната лечебна сила добила популярност в целия античен свят. Да се лекуват тук идвали хора от всички краища на обширната Римска империя.

Както повечето римски градове, така и Диоклецианопол пре търпял опустошителните готски нашествия от средата на III в. Тогава градът бил опожарен. Неговото възстановяване е станало към края на III и началото на IV в. По това време за по-голяма сигурност римският град бил обграден с крепостна стена, която по своя план наподобява

guishing layout of Roman towns, namely wide and perpendicular streets, plumbing for cold water, architectural ensembles that were proportionally disposed, and an imposing fortification system. This town, made of white marble and famous for its mineral springs, was seen as a dream wrapped in exu-

Казармени постройки на Диоклецианопол
Barrac complex of Diocletianopolis

Южната крепостна стена на Диоклецианопол

Southern fortress wall of Diocletianopolis

укрепителната система на столицата на империята - Константинопол.

През V и VI в. римският град Диоклецианопол е бил в своя най-голям разцвет. Тогава той се разраснал извън рамките на крепостните стени. В пътеводителя на античния автор Хиерокъл от 528 г. се споменава, че през този период Диоклецианопол е бил третият по големина град в провинция Тракия

berant grandeur. The importance and healing effects of mineral waters gained popularity throughout the antiquity.

In the middle of IIIrd century AD Diocletianopolis like most Roman towns suffered devastating Gothic incursions. The town was reduced to ashes. Its recovery began at the end of IIIrd and the beginning of IVth centuries. At this time a fortified wall for security surrounded the Roman town.

Раннохристиянска базилика - V в.

Early christian basilica - V C

след градовете Филипопол (Пловдив) и Берое (Стара Загора). В епархийските списъци от VII-X в., които отразяват по-ранен период от историята на империята, античният град Диоклецианопол се сочи като едно от първостепенните епископски седалища, подчинени на Филипополския митрополит.

Благодарение на лечебните свойства на минералната вода ранното християнство е намерило благоприятна почва за разпространение на новата идеология. Целебните свойства на минералните извори били предписвани на новия Бог, лекител Христос. Всички стари езически храмове и светилища били сринати и на тяхно място били издигнати нови христиански молитвени домове (базилики). В района на гр. Хисаря са открити 10 раннохристиански базилики. Този факт е красноречив показател за значението, което е било отгадено на римския град Диоклецианопол за разпространението на христианската религия. В раннохристианските базилики при Хисаря е съчетано

The wall's structure bore a resemblance to the fortifying system of the Roman capital - Konstantinopolis.

Diocletianopolis was in the prime of its life in the Vth and VIth centuries. At this time the town expanded beyond the boundaries of the fortified wall. The itinerary, written by the ancient author Hierocles in 528, said that Diocletianopolis was the third largest city in the province of Thrace following only the towns of Phillipopolis, current day Plovdiv and Beroe, current day Stara Zagora at that time. According to the diocesan lists, containing data from the VII-X centuries, Diocletianopolis was considered to be one of the primaries Episcopal headquarters, subservient to the Phillipopolic metropolitan.

Early Christianity found the optimum condition to propagate its ideology in Diocletianopolis, due to the healing virtue of its mineral waters. These healing virtues were ascribed to the new God, the Healer Christ. Every one of the old pagan temples and sanctuaries were razed to the ground and

цялостното развитие на раннохристиянската базиликална архитектура в периода IV-VI в. В Диоклецианопол са извади на лечение едни от най-високопоставените личности на империята. Соломон, Викарий на провинция Тракия, който е управлявал по времето на император Маврикий (582-602 г.) не само е отсядал тук, но е и погребан в един от некрополите на римския град.

След VI в. античният град Диоклецианопол постепенно започва да запада. Това е резултат от цялостния упадък на ранната Византийска империя през този период. Системните и опустошителни нашествия на авари и славяни разклащат основите на Византия. Тя не е в състояние да противодейства на зачестилите Варварски набези. След редица неуспешни битки постепенно Византия отстъпва земите между р. Дунав и Стара планина, където през 681 г. се основава новата Българска държава.

Античните постройки и укрепителната система на Диоклециано-

replaced by new Christian devotional houses, basilicas. Ten basilicas from the Early Christian period were discovered near the current town of Hissarya. This fact is an eloquent testimony to the significance that Diocletianopolis succumbed to the propagation of the Christian religion. Early Christian basilicas combined all aspects of Early Christian basilica architecture from the period between the IVth and VIth centuries. One of the highest-ranking officials in the Empire came to Diocletianopolis to undergo treatments. Solomon, the vicar of Thrace province, who ruled over at the time of Emperor Mavrikii [582-602], not merely came here, but what is more, he was buried in one of the necropolis in this Roman town.

After the VIth century, the ancient town of Diocletianopolis fell into decay. This was a result of a complete decline of early Byzantine Empire during this period. The numerous devastating invasions of the Avars and Slavs had tottered the foundation of Byzantium. They were not able to

пол започват да служат на новосъздаденото славянобългарско селище. Как се е казвало това селище, все още не е ясно, но при всички случаи то е влизало в пределите на Първата и Втората българска държава. Средновековното българско селище при днешния град Хисаря е било съставна част от административната територия на средновековния град Консус (при кв. "Анево" на гр. Сопот), който е бил най-важната административна единица в областта.

През 1364 г. османските турци завладяват град Пловдив. По това време под турска власт пада и селището при Хисарските минерални извори. Времето заличило славата и блесъка на античния град. Последното постъпало в забвение някогашният лукс, който царял около топличите минерални извори. Единствено народната памет ревностно пазела спомена за величието на беломраморния град Диоклецианопол. Животът продължил в близките до минералните извори села Сингжирли (Веригово) и Хисар Кюсилери

defend themselves the consistent barbaric forays. Byzantium suffered from numerous unsuccessful battles, resulting in a loss of property between the River Danube and the Balkan Mountain. The new state of Bulgaria was founded in this area in the year of 681.

The Slavs and Bulgarians gained control of the existing architectural structures of Diocletianopolis. The name of this new settlement is not quite clear yet, but in any case it was situated within the borders of the First and the Second Bulgarian States. The mediaeval Bulgarian settlement (near to the current day town of Hissarya) was a constituent of Kopsis' administrative territory. Kopsis was an ancient town [near to Anevo - district of town of Sopot] that was the significant administrative item in the district.

In 1364, the Ottoman Turks captured the city of Plovdiv. At the same time the settlement situated near to the mineral springs in Hissarya, fell under Ottoman domination. Time wiped out the ancient town, glory and magnifi-

(Момина баня) - днес квартали на Хисаря.

В началото на XVII в. около извора "Момина сълза" дошли те анадолски преселници образували малко турско селище, което нарекли Хисар (Крепост). Благодарение на лековитите минерални води турско-то селце Хисар бързо добило популярност из цялата Турска империя. Тук идвали на лечение видни турски личности, бейове и паша от Пловдив, Татар Пазарджик, Одрин и Цариград.

В селата Веригово и Момина баня живеело будно българско население, което се включило активно в борбата срещу турските поробители. През 1868 г. в с. Веригово е създаден таен местен революционен комитет с председател Антон Билкин. Комитетът бил под прякото ръководство на Апостола на свободата Васил Левски. Виден местен революционер и закрилник от с. Момина баня бил хайдут Генчо, който обединил будни свои съселяни в борбата срещу турците. През февруари 1876 г. в района

cence. The initial town of Diocletianopolis, and the lifestyle it contained, was left solely to memory. Life continued in the villages surrounding the mineral springs: Sindjirlili [Verigovo] and Hissar Kjusileri [Momina banya]. Nowadays these villages are under the municipality of Hissarya.

In the beginning of the XVII century, some Anatolian immigrants discovered the spring of Momina salza. They set up a small Turkish hamlet that soon obtained popularity all over the Ottoman Empire. Notable Turkish persons, beys and pashas from Plovdiv, Tatar Pazardjik, Odrin and Constantinopolis came to this spring to take care of their health.

A more spirited and active Bulgarian population lived in the villages of Verigovo and Momina banya. They actively participated in the struggle against the Turkish enslavers. In 1868 Anton Bilkin was elected a leader of a surreptitious local revolutionary committee in the village of Verigovo. This committee was under the direct leadership of the Apostle of liberty - Vasil

пристигнали апостолите на IV революционен окръг Георги Бенковски, Панайот Волов и Георги Икономов. Тяхната задача била да активизират местното население в подготвката на предстоящото всенародно въстание. След избухването на Априлското въстание голяма част от селата в околността били опожарени, а населението отвеждено на заточение.

След Освобождението от турско робство през 1878 г. селото Хисар постепенно започнало да се застраива с нови къщи и вили. Това застраяване се оказало пагубно за римската крепостна стена и античните сгради. Те били превърнати в естествена кариера за добиване на камъни и тухли, необходими за новото строителство. За опазване на неповторимото археологическо наследство на Хисар през 1933 г. било създадено археологическо дружество под председательството на местния родолюбец ген. Тодор Марков, военен атамаш в Истанбул. Уредената в неговата вила "Момина" музейна сбирка поставя

Levski. Haidouk Gencho was a distinguished local revolutionary and defender of the village of Momina banya. He and some of his fellow-villagers joined hands in the struggle against the Ottomans. In February 1876, the apostles of the IVth revolutionary command - Georgi Benkovski, Panajot Volov and Georgi Ikonomov - arrived here. They aimed at motivating the local population in order to gain their assistance in the preparation of the forthcoming nation-wide uprising. When the April Revolt broke out, a great number of villages in the region were set on fire, and the local people were sent into exile.

The village of Hissarya was gradually overbuilt with dwellings and country houses after the Liberation from the Ottoman servitude. This overbuilding turned out to be disastrous for the Roman fortified wall and the ancient structures. Throughout the village and many were reduced to a natural stone-and-brick pit.

In 1933, an archaeological society was instituted. The society's aim was

началото на музейното дело в района.

През 1957 г. село Хисар е обявено за курорт от национално значение, а през 1964 г. за град с официално наименование -Хисаря.

Днес град Хисаря е обновен и с великолепната си природа, климат, минерални води и уникално археологическо наследство привлича стотици туристи от страната и чужбина. Неслучайно през 1882 г. патриархът на българската литература Иван Вазов именно в Хисаря е възкликал: "Отечество любезно, как хубаво си ти..."

to protect the unique archaeological heritage of Hissarya. Todor Markov, who was a local patriot and military attache in Istanbul, directed it. The museum gathering exposed in his villa "Momina" initiated the museum performance in the region.

In 1957, the village Hissarya was declared as an area of national concern, and in 1964 it was pronounced as a town and formally named Hissarya.

The modern and renovated town of Hissarya is famous for its wonderful nature, climate, mineral waters and unique archaeological heritage, thus attracting many tourists. Ivan Vazov, the patriarch of the Bulgarian literature, was enraptured with Hissarya, exclaimed "Oh, my fatherland, how beautiful you are..." and this is no chance.

Паметник "Априлци" в кв. Веригово
"Apriltsi" monument in Verigovo quarter

ЛЕЧЕНИЕ, СПОРТ И ЗАБАВЛЕНИЯ В РИМСКИЯ ГРАД ДИОКЛЕЦИАНОПОЛ

Термоминералното находище е определило още от древни времена лечебно-възстановителния характер на римския град Диоклецианопол. В това отношение важно място в града е заемала медицината. През тази епоха тя се е опирала на основните принципи на древногръцкия медицински реформатор Хипократ (460-377 г. пр. Хр.) и на римския медик Гален (130-200 г.). Особено значение се е отдавало на лечението, профилактиката и експеримента. Постепенно медицината е започнала да се освобождава от догмите на жречеството и античните лекари все повече са търсили реалните причини за възникването на болестта, а не нейния божествен произход. Въпреки това основната маса хора са вяр-

MEDICAL TREATMENT, SPORT AND ENTERTAINMENTS IN THE ROMAN DIOCLETIANOPOLIS

The medical and rehabilitation nature of Roman Diocletianopolis was determined by the thermal springs as early as the ancient times. In regard medicine took a key point. At that time medicine was based on the principles of Hippocrates (a medical reformer who lived in the ancient Greek during the years of 460-377) and the Roman medic Galen (130-200). Cure, prophylaxis and experiment were attached

Част от мраморна статуарна група на Асклепий, Хигия и Телесфор
Part of a marble votive tablet of Asclepius, Higia and Telesforius

Вали в лечебната сила на здравеносните божества и в тяхна чест са правили жертвоприношения и възпоменания. В Диоклецианопол на особена почит са били божествата Асклепий, Хигия, Телесфор и трите нимфи (грации). Без съмнение в града е имало светилище на нимфите (нимфеум). Предполага се, че нимфеумът на Диоклецианопол се е намирал в една от римските бани (терми). В подкрепа на това становище са откритите по време на археологическите разкопки на термите на Диоклецианопол в парк "Момина сълза" мраморни оброчни площи с изображение на трите нимфи. Най-често светилищата на нимфите са били неразделна част от термите. Фактът, че много от оброчните площи са били използвани вторично като строителен материал на римската баня, показва, че нимфеумът е съществувал на това място преди изграждането на банията. От текста на гръцки надпис, изчукан върху мраморен жертвеник, намерен в Диоклецианопол, се вижда, че в чест на трите нимфи някой си Андрей е направил

with very significant importance. The distance between medicine and priesthood's tenets gradually became deeper and deeper. This made the ancient medics look for the reasons that caused illness, rather than its divine origin, despite the fact that almost all of the people believed in the remedial power of divinities.

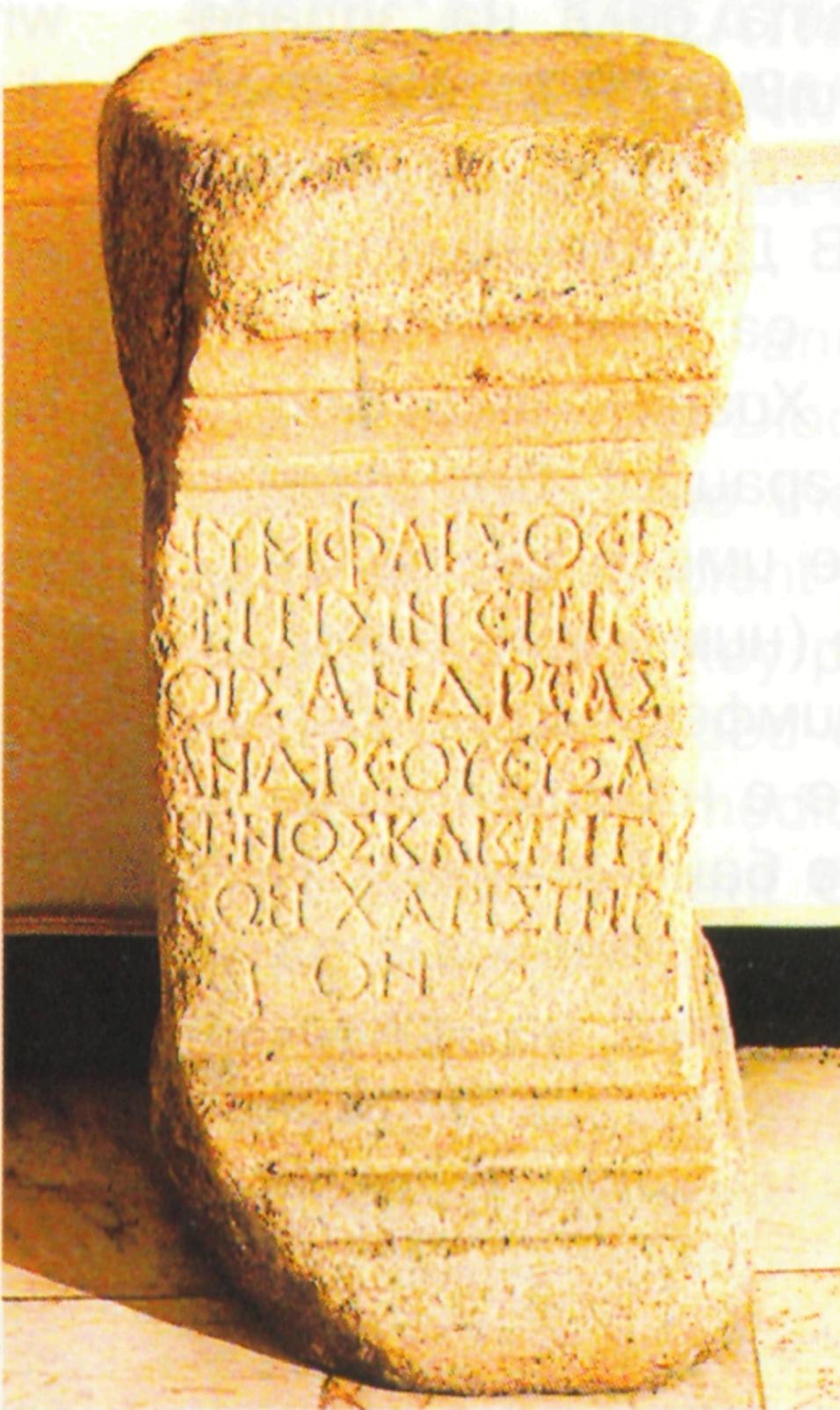
Мраморен релеф на трите нимфи
Marble relief of the three nymphs

Men often offered sacrifices and mementoes in their honour. The deities Asclepius, Higia, Telesforius and the three nymphs (the Graces) were held in high respect in Diocletianopolis. There is no doubt that a sanctuary (nympheum) of the Graces existed somewhere in the town. The nympheum of Diocletianopolis is presumed to have been situated in one of the Roman thermal baths. Marble plates for consecration engraved with the images of the Graces support this opinion. The excavations of the thermals in park

Бил оброк за това, че те са помогнали за излекуването на неговия баща. Друг гръцки надпис, открит до южната крепостна порта, показва, че на почит в града е бил и Аполон като лечител на родилните заболявания.

В Диоклецианопол лечението основно се е извършвало чрез минерална Вода, която е била ползвана за къпане и пиеене. Съществено значение още тогава се е отдавало на правилното хранене, спазването на хигиенен, здравословен режим и начин на живот. В съчинението си "За въздуха, водата и местностите" Хипократ определя воденето на правилен начин на живот и влиянието на околната среда по следния начин: "... Да се обръща внимание на начина на живот на хората, който те най-охотно водят, предани ли са на пиеене, ядене и празност, или пък обичат да се занимават с физически упражнения и труд, много не ядат и пият..."!

Медицинското обслужване се е осъществявало от лекари, които са заемали важни почетни длъж-

Мраморна ара с надпис на гръцки език
Marble altar with a Greek inscription

Momina salza discovered those plates. The nymphs' sanctuaries often were an integral part of the thermals. A number of these consecration plates were used as building materials for the Roman bath which proves that the nymphum existed at that place prior to the bath's con-

struction. A Greek text engraved in a marble altar, states that certain Andrei made a vow in honour of the Graces because they healed his father. Another text discovered near the southern gate, states that the God Apolon was highly respected as a healer of maternity diseases.

Health services were primarily provided by means of mineral water, which

ности в управлението на града. При разкриването на римската баня в парк "Момина сълза" са намерени сребърни хирургически инструменти, които показват, че в града освен традиционното лечение се е практикувала и хирургията. С тези инструменти (*cyattis-comete*) са били почиствани и обработвани рани. В единия край те са с форма на малка заострена лъжичка (*кюрема*), а другият край (*гръжката*) е удебелен и завършва с греко-ко видна сонда за тампониране на раната.

Римският град Диоклецианопол със своеето богато термоминерално находище е бил важен балнеологичен център. Профилактиката и лечението на различните заболявания основно са се провеждали в термите. За значението, което са имали термите в живота на гражданите и гостите на Диоклецианопол, може да се съди от техния

was also used for bathing and drinking. Healthful diet feeding and lifestyle, as well as hygiene were considered to be of great significance. Hypocrate defined the moderate lifestyle and environment influence in his writing

"about the air, the water and countryside". He wrote "Attention should be paid to

lifestyle that people are most likely to have - are they faithful to drinking, eating and celebrating or do they prefer to deal with physical and labor activities rather than eat and drink."

Doctors who practiced were occupied in honourary offices in the town government. Silver surgical instruments

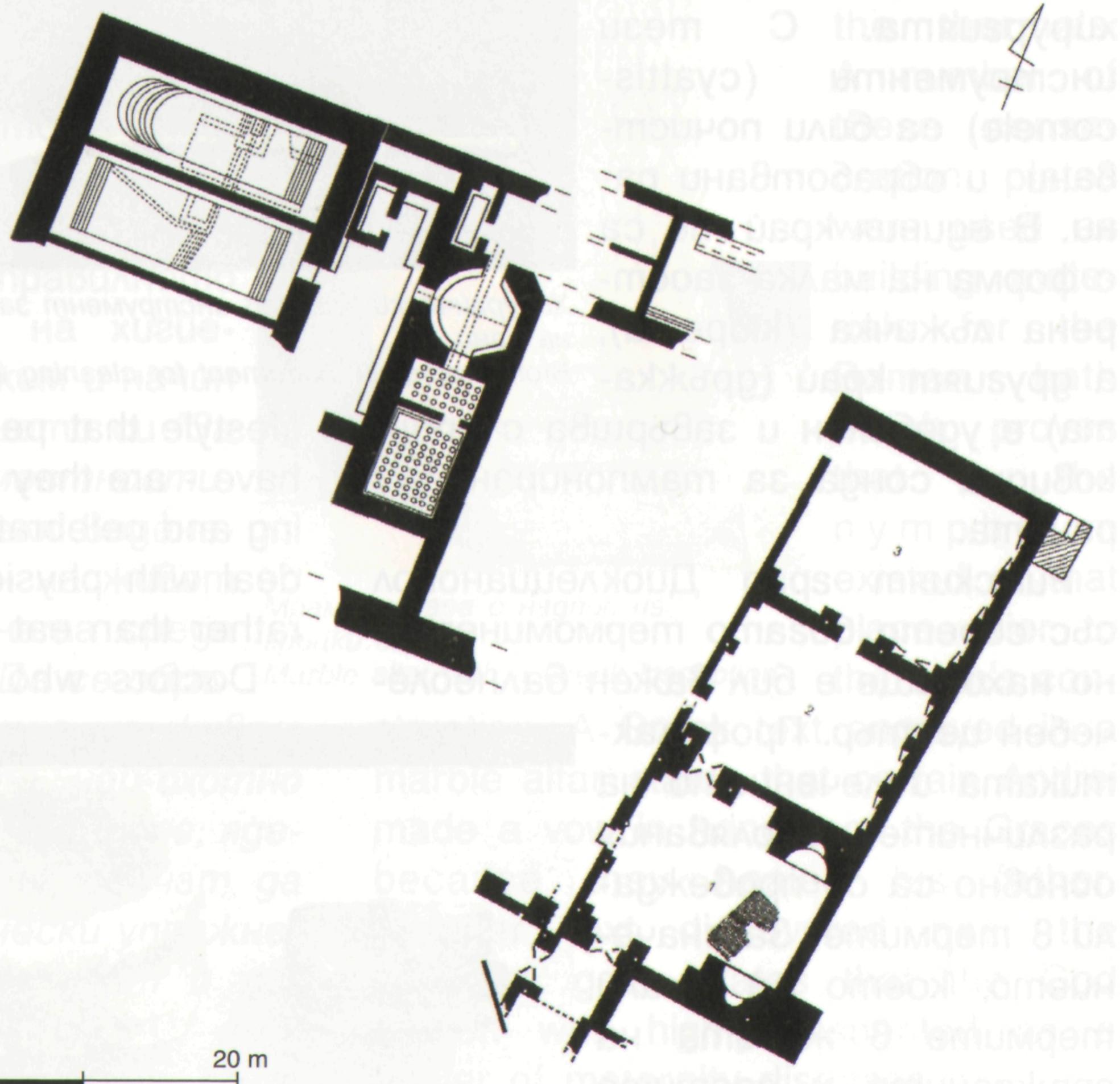
Хирургически бронзов инструмент за почистване на рана
Bronze surgical instrument for cleaning wounds

Мраморни медицински хаванчета
Marble surgical mortars

брой и местоположение. В римския град досега са разкрити три обществени бани, разположени върху канташите на минералните извори. Две от тях се намират в парк "Момина сълза", а третата римска баня е разположена извън укрепената част на града в парк "Момина баня". През античността, както и днес, минералните извори са били едни от най-оживените места. Около тях са се събирали много хора, които с наслада и бавни гълътки са отпивали от целебния елексир. Неслучайно около минералните извори римляните са изградили най-атрактивните архи-

were unearthed at the excavation of the Roman bath in a Momina salza park. From this we know that surgery was practiced along with traditional medicine. These instruments (cyattiscomele) were used for cleaning and

План на римския бански комплекс в парк "Момина сълза"
Plan of the Roman bath complex in "Momina salza" park

Римска баня в парк "Момина сълза"

Roman bath in "Momina salza" park

тектурни образци на града - терми, амфитеатър, представителна резиденция.

До извора "Момина сълза" е била изградена най-голямата римска баня на античния град. Археологическите проучвания показват, че на това място се е намирал римски балнеолечебен комплекс, който е обхващал площ от 1800 кв. м. Комплексът се е състоял от гве части,

manipulating wounds. One end was shaped like a sharpened spoon [кlopema?] and the other one (the shank) was thick and on its tip had a drain-like probe usually used for swabbing wounds.

Roman Diocletianopolis, famous for its generous thermal fields, was a balneological center of a great significance. The prophylaxis and treatment of different diseases were performed

В които са били разпределени всички помещения, характерни за римските бани. От анонтиериума (съблекалнята) се е влизало в тенудариума. Тенудариумът е представлявал отделение с умерено топъл въздух. В него тялото се е подготвяло за топлата баня с горещия басейн (калдариум). Най-важният елемент на калдариума е ваната (подвижна - мраморно корито) или басейнът, в който се е извършвало къпането. В басейна е имало labrum (масивен бронзов или мраморен съд за обливане с вода и къпане). Термалният комплекс на Диоклецианопол е имал две отделни минерални басейна (за мъже и за жени). При обикновените бани, т.е. тези, в които не е използвана минерална вода, калдариумът е бил снабден с отопителна инсталация (хипукауст). При тях за отопление е бил използван нагорещен въздух, който се е подавал от специално, по-малко по размери, помещение (префурниум). Балнеокомплексът на Диоклецианопол също е бил снабден с отопителна инсталация. За отопление на банските помещения е била използвана минералната вода.

mainly in the thermals. The number of baths and their location testify that thermals were very important for the vitality of Diocletianopolis' guests and citizens. At this point, three public baths, situated above the head of the springs, have been discovered in the Roman town. Two of them are located in a Momina salza park, and the third is situated outside the fortified part of the town. Mineral springs were one of the most bustling places, and they so remain. Many people gathered around, taking sip by sip from the remedial elixir with relish. It is no accident that

Глинени тръби от отопителна инсталация /хипукауст/
Clay pipes from the heating installation /hypocaust/

Тухленият под на помещенията е носен от стабилни глинени тръби, между които е преминавала минералната Вода. Между стените на помещенията и вътрешната мраморна облицовка е имало пространство, в което свободно са циркулирали парите от топлата минерална Вода. По този начин от всички страни (без тавана) помещенията са получавали необходимата за балнеопроцедурите равномерна температура.

Термалният комплекс на римския град Диоклецианопол е бил един от най-внушителните постройки в града. Днес той е експониран в прилежащата паркова среща и впечатлява със своята ефектност и монументалност.

Друга римска баня е съществувала на мястото на днешната баня "Свежест". Част от нейните зидове са открити през 1921 г., когато е била ремонтирана намиращата се на това място турска баня. Редовни археологически разкопки на тази баня до момента не са провеждани и не се знае какво е било разпределението на отделните ѝ помещения. При всички случаи тя е

the Romans erected their most attractive architectural patterns - thermal baths, amphitheatres and impressive residences - near the mineral springs.

The biggest Roman bath in the town was erected nearby the spring of Momina salza. Archaeological research shows that a Roman balneological complex was constructed on the same place. Its total area spread over 1800 sq km. This complex consists of two parts that shared premise typical for Roman baths. The apoditerium (the changing room) led to the tepidarium. The tepidarium was a compartment filled with moderately warm air where people prepared their bodies for a hot bathe in a pool full of hot water (kaldarium). The washtub (a mobile marble trough) or the pool, where bathing was being done, was the most important element of the caldarium. Pools were usually supplied with labrum (a solid bronze or marble container used for sousing with water and bathing). Diocletianopolis' thermal complex had two separately built mineral pools - one for men and the other one for women. The kaldarium was also used for common bathing with nonmineral water. The kaldarium was

със значително по-малки размери в сравнение с тези на римския балнеокомплекс. Може да се допусне, че тази баня е имала предимно хигиенен характер и е била предназначена за по-широк кръг от хора, както и за състезателите, участвали в игрите на амфитеатъра. Това, кое-то представлява по-голям интерес, е водоснабдяването на тази баня. Изворът, от който тя е черпила минерална вода, се намира до западната крепостна порта извън укрепената част на града. Още в древността римляните са прокарали водопроводна галерия, дълга около 200 м и висока 1,8 м. Тази галерия е минавала дълбоко под основите на крепостната стена и така минералната вода е била вкарана в очертанията на града. Галерията, направена от римляните, се използва и днес за водоснабдяването на баня "Свежесм".

Третата римска баня в Диоклецианопол е била тази при извора "Момина баня". Много важна информация за нея ни дава вграденият в зидовете на банята тухлен надпис на латински език, който красноречиво свързва нейното изграждане с

fitted with a heating system (hypocaust). It worked by heated air, which came from a particular, smaller in size premise (prefurnium). Diocletianopolis' balneological complex was also equipped with a heating system. It worked by pumping mineral water between the solid earthen pipes bearing the brick floor. The water vapor was freely circulating in the air-space between the walls and the inner marble lining. In this manner, the premises obtained a uniform temperature needed for the balneological procedures by all four walls and the floor.

The thermal complex was one of the most imposing buildings in the town. Nowadays it is displayed in the contiguous park surroundings, and impresses with its efficiency and grandeur.

Another Roman bathe stood on the place of today's bath, named Svejest. One part of its walls was discovered in 1921 when the Turkish bath, built on the same place, was renovated. Regular archaeological excavation has not been done here so it is not yet clear how the premises' disposition was fulfilled. However, it is clear that this bath was considerably smaller in

Строителен надпис от римската баня в парк "Момина баня"

An inscription from the Roman bath in "Momina banya" park

дейността на императорите Максимилиян Галери (293-311 г.) и Лициний-баша (308-324 г.). Изследванията на надписа и историческата информация, която той ни дава, не само точно датират тази римска баня, но и показват, че тя е била изградена за много кратко време в периода от 11 ноември до 31 декември 308 г. Неслучайно в римската баня при извора "Момина баня" е поставен възпоменателен надпис, документиращ нейното построяване. По всяка вероятност и тук е царял обожаваният от древните римляни лукс и разкош, характерен за римските терми.

В античния град Диоклецианопол бързо са били възприети и приложени новите архитектурни норми, чийто прогрес намира най-ярко отражение в техниката на термалното строителство, така характер-

comparison with the baths in the complex. It is presumable that this bath was used for hygienic purposes. It was used by a wide range of people as well as the competitors that took part in the games held in the amphitheatre. Supplying the water for this bath was an ingenious task. The spring that fed this bath was situated near the western gate, which is outside of the borders of the fortified part of the town. The Romans constructed a water-supplying gallery that was about 200 m long and 1.8 m high. It runs deep under the foundation of the fortified wall and this gallery brought mineral water inside of the town. This gallery is used even now for water supplying of the Svejest bath.

The third Roman bath of Diocletianopolis was situated near the Momina Banya spring. An inscription in Latin on the bath wall gives a key infor-

но за римската цивилизация. Най-ярко доказателство за практическост при строителството на термите е използването на минералната вода за отопление на помещението. Тя е създавала необходимия комфорт при ползването на банята и провеждането на отделните процедури. Така например чрез отоплението и на вертикалните стени се е поддържала постоянна температура, която е предизвиквала изпотяване на тялото. Архитектурните нововъведения са давали възможност за отопление да се използва и слънчевата енергия. Тя е допринасяла за повишаване на температурата, което се е препоръчвало от тогавашната медицина. Така тялото по-лесно изхвърля токсичните вещества и дава възможност на ума да се концентрира и да вкуси повече от радостите на културата. След банята освеженият посетител можел да предостави тялото си на парфюмеристи и масажисти, които прилагали лечение с благовонни масла. Тези мигове на пълно отпускане и отмора били най-голямото удоволствие за всеки римски гражданин. Това били

mation hinting that the erection of this bath had something to do with the activities of the Emperors Maximilian Gallery (293-311) and Licinii - Father (308-324). The archaeological and historical information confirms that the erection of this bath lasted a very short period of time, from 11 November until 31 December 308. A memorial inscription proving this fact was set up in the Momina Banya bath. Roman luxury and sumptuousness, typical for the Roman baths, reigned throughout the area.

New architectural standards were quickly gathered and executed in Diocletianopolis. The progress impacted the heating of buildings most substantially. This type of engineering is common in Roman civilization. Using mineral water to heat the premises was very practical, thus the detached procedure was created out of convenience. The Romans maintained constant heat in the tepidarium by heating the surrounding walls as well. The architectural innovations also made it possible for solar energy to be used for heating. This helped the temperature within the bath to rise to the recommended level. This treatment

загубените часове на приятно бездействие или, по-скоро, спечелените часове за добромъ самочувствие, прекарани в очакване на предстоящото представление в амфитеатъра. Там с Викове и жестове всички взимали активно участие.

Амфитеатърът е бил едно от най-посещаваните и любими места за гражданините през римската епоха. Той е представлявал открита отгоре и замъврена от всички страни сграда със седалки, разположени около елипсовидна аrena. Самият термин amphitheatrum има гръцки произход и означава стъпаловидни седалки за публика, наредени около аrena за игри или борби. Първият римски амфитеатър е бил построен в Помпей през 70-65 г. пр. Хр. В открития при археологически разкопки надпис този амфитеатър е обозначен с термина spectacula (място за провеждане на зрелища). Строежът на амфитеатри в Римската империя се засилва особено много през епохата на принципата (I - III в.). По това време в столицата Рим, както и в почти всички големи градове в провин-

allowed the body to get rid of the toxins, making the body sweat. By cleaning the body, the mind grew more effectively and was better able to taste culture delights. After the bath, masseurs took care of the enlivening guest's bodies by treating them with fragranced oils. Those moments of complete relaxation and recreation were a great pleasure for every Roman citizen. They were hours spent in enjoyable indolence or in gaining better self-confidence while waiting for the performances in the amphitheatre to begin. Everyone took part in the performances by yelling and gesticulating.

The amphitheatre was one of the most popular places for citizens during the Roman era. The amphitheatre had surrounding walls but it was open from the above. The seats were arranged around an elliptical arena. The term "amphitheatre" originates from the Greeks. Amphitheatre means step-like seats drawn out around an arena for plays or fights. The first Roman amphitheatre was built in Pompey in 70-65 years BC. The archaeological excavations found an inscription naming this amphitheatre "spectacula" or a

циите, са били създадени грандиозни постройки за забавление - театри, амфитеатри, стадиони.

В римските провинции Мизия и Тракия (днес Северна и Южна България) са известни и проучени три амфитеатъра в античните градове: Марцианопол (гр. Девня), Диоклецианопол (гр. Хисаря) и Сердика (гр. София).

Необходимостта от изграждането на амфитеатър в римския град Диоклецианопол е продуктувана от основната функция, характерна за града през античността - балнеолечението. В този значителен водолечебен център са извали да се лекуват хора от всички краища на империята. Безспорен фактът, че правилното балнеолечение винаги трябва да бъде съпътствано със спорт и забавления,

place where circuses were held. Many amphitheatres were built during the age of the Principate between 1st and 3rd C. Majestic buildings for entertainment including theatres, amphitheatres and stadiums were erected in the capital of Rome as well as in many other big cities in the Roman provinces.

Арената на амфитеатъра на Диоклецианопол
The arena of the amphitheatre of Diocletianopolis

Three amphitheatres existed in the Roman provinces of Thrace and Mizia, nowadays North and South Bulgaria. They were found in the ancient towns of Marcianopolis current day Devnya,

които са мака присъщи за древните римляни. Ето защо амфитеатърът на Диоклецианопол е бил една от най-важните и най-много посещаваните сгради в античния град. Римските архитекти, верни на стремежа си към икономии, са намерили най-подходящото място за строителството на амфитеатър в Диоклецианопол. Неговото построяване е трябвало да изисква възможно най-малко влагане на строителни материали. Освен това той е трябвало да се намира в най-свободните и незаселени зони на античния град. За целта е бил използван естественият наклонен терен на западния склон на малката долинка, в която извират топлите минерални извори в парк "Момина сълза". Тази част на градския квартал с обилните минерални извори е била определена за най-атрактивните обществени постройки. Стремният склон е бил изсечен и в него е била оформена арената на амфитеатъра, която според конфигурацията

Diocletianopolis, current day Hissarya and Serdika, current day Sofia.

Balneological treatment, one of the basic functions of Diocletianopolis during ancient times, made the necessary the construction of an amphitheatre.

*Mакет на амфитеатъра на Диоклецианопол
Model of the amphitheatre of Diocletianopolis*

The magnificent hydropathic center attracted people from all over the Empire, and sport activities and entertainment followed the balneological treatment. This is why the Diocletianopolis amphitheatre was one of the most attended buildings in the town. Roman architects found an

на терена е била направена във форма на неправилна елipsа. Седалките са били дървени и са били монтирани в склона над арената. На южната страна се е намирал главният вход, през които са влизали участниците в борбите. В специална засводена ниша пред входа е била поставена статуята на божеството, покровител на игрите в амфитеатъра. Над свода на главния вход се е намирала представителната ложа за високопоставените лица. На северната страна са се намирали три входа, от които са били пусканы животни. На двете дълги страни на елipsата са били разположени помещенията за обслужващия персонал.

В амфитеатъра на Диоклецианопол са били провеждани различни зрелищни представления - борби с гладиатори и животни. След приемане на християнството за официална религия през 313 г. амфитеатърът от място за зрелища се превръща в място за спортни игри. Новата религия не е позволявала проливането на кръв и поради тази причина функцията на амфитеатъра на Диоклецианопол е трябвало

appropriate place for constructing the amphitheatre pursuit to save resources. This building needed to consume as few building materials as possible. Furthermore, it had to be situated in an uninhabited and deserted area in the ancient town. The most suitable area was found by using the

Фрагмент от мраморен афиш
Fragment from a marble poster

natural declination of the little valley's western slope where mineral springs were abundant. This part of the city quarter, near the mineral water springs, was assigned for the most important public buildings. The sheer slope was

много бързо да бъде съобразена с каноните на християнската идеология. Още повече че римският град по това време се е превърнал в център за проповядване на ранното християнство.

На един фрагмент от мраморна плоча, открита при разкопките на амфитеатъра, са изобразени двама спортисти (бестиари) в положение на прескок. Те са облечени с къси туници и с помощта на дървени пръти прескачат вероятно тичаща мечка. Мраморният фрагмент е част от голяма плоча с изображение на спортни сцени. Тя е била поставена пред амфитеатъра и е служила за рекламен афиш.

Амфитеатърът на Диоклецианопол е типичен представител на провинциалната архитектура. По своята конструкция и начин на строеж той носи белезите на строителството от първите десетилетия на късната античност. В него липсва онази чистота на линиите на каменната конструкция, характерна за амфитеатрите на големите градове. Амфитеатърът на Диоклецианопол е бил построен на границата между III и IV в. За-

chiseled out to create the arena. It was modeled and shaped in an irregular ellipse according to the conformation of the land. The seats were made from wood and fitted into the slope above the arena. The main entrance stood at the southern end of the arena. It was intended to serve only the competitors. A statue of the deity, protector of the games, stood in a specially vaulted bay in front of the gate. A luxury box for high-ranking officials was constructed above the arch of the main entrance. The animals entered from three entrances on the northern side. The premises for the personnel were situated alongside the two long sides of the ellipse.

Different spectacles such as fights with gladiators and animals were carried out in Diocletianopolis amphitheatre. After the year 313 when Christianity became the state religion the amphitheatre was turned into a place for sport activities. The new religion prohibited blood shedding so the amphitheatre's function had to be changed according to the Christian ideology. What is more, the Roman town was turning into a center where the early Christianity was preached.

почналият икономически упадък на Римската империя през този период намерил ярък израз в архитектурата и строителството. Систематично започнала да се нарушаща старатата римска традиция на хармоничните пропорции в конструкциите и обемите на различните сгради.

Организаторите на спортните състезания и забавления (импресари) съвсем не са били хора със скромно обществено положение. По закон задължение на магистратите било да организират и финансират повече или по-малко скъпо струващи игри. Едни организатори набирали гладиатори и спортисти, обучени в специални училища, а други пък осигурявали различни диви животни. Между аристократите се водело съперничество за организиране на борби с най-много гладиатори и най-свирепи животни. Типичен пример в това отношение бил император Нерон (37-68 г.). Историческите извори свидетелстват, че по време на гладиаторските борби той е изпадал в екстаз и облечен с вълча кожа е излизал на арената като участник в борбите.

A fragment of a marble plate was discovered during the amphitheatre's excavation. It represents two jumping sportsmen [bestrians], dressed in short tunics. They are jumping over a running bear with the help of wooden rods. The marble fragment was a part of a large plate illustrating sport scenes. It stood in front of the theatre and served as an advertising - pillar.

The Diocletianopolis amphitheatre was a typical representative of provincial architecture. Its construction and engineering distinguish the construction's features, peculiar to the first decade of the late antiquity. It lacks clean lines in the stone construction that is distinctive of the amphitheatres in the big cities. The Diocletianopolis' amphitheatre was built between IIIrd and IVth centuries. The economic decline in this period is reflected significantly in the architecture and building. The old Roman principle of balanced proportions in construction and sizes of different building was systematically violated.

Sport organizers and competitions and entertainers were by no means persons of humble social positions. Law decreed that magistrates were in

Апологиран от публиката, той се е завръщал и е умъртвявал обречените на смърт мъже и жени християни. Яростен гонител на християните е бил и император Диоклециян (284 - 305 г.). Няма съмнение, че точно в града, носещ неговото име, са били устроивани зрелища, на които са били подлагани на изтезание и смърт християните. В Диоклецианопол този вид "забавления" е просъществувал много кратко - от началото на IV в. до 313 г., когато християнството е било прието за официална религия. Нагреварата вече е била за организиране в амфитеатъра на Диоклецианопол на атрактивни спортни състезания и циркови игри.

Правилното лечение и свързаните с него забавления са били извършвани в определени часове от деня по предписание на лекарите. Пиењето на минералната вода, къпането и масажите са били извършвани в строго определено време. След лечебните процедури, в късните следобедни часове, са се организирали забавленията. Спазването на часовете за лечение и забавление е ставало със слънчев часо-

charge of organizing and financing games. One part recruited gladiators and sportsmen trained in special schools, while the other part provided wild animals. Aristocrats rivaled in organizing fights with multiple numbers of participants or ferocious animals. Historical sources state that Emperor Neron participated in fights dressed in wolf-fur. He murdered Christian men and women. The public generously presented him with applause. Emperor

Слънчевият часовник на Диоклецианопол
The sun-dial from Diocletianopolis

Diocletian (284-305) was another devoted Christian persecutor. There is no doubt that Christians were publicly tortured and murdered in the town named in his honour. This kind of

ник. Той е отмервал работните часове на обслужващия термите и амфитеатъра персонал. За направата на слънчевия часовник на Диоклецианопол е бил използван мраморен капител от колона. На равната ѝ страна (плинта) с разтопено олово е била захваната метална пръчка (гномон), която чрез спускащата се сянка е показвала времето. Плинтата е била разделена на 12 часови полета, върху които е попадала сянката на гномона.

Мекият климат и минералната вода са създавали благоприятни условия в Диоклецианопол да игбат на лечение хора през всички годишни сезони. Местното население, което основно е било занято с обслужване и изхранване на многобройните гости на гра-

entertainment survived for a very short time - from the beginning of IVth century until 313 when Christianity was accepted as a state religion. The rivalry continued but its features changed. Attractive sport competitions and circus games were performed on the arena of Diocletianopolis' amphitheatre.

Medical treatments were maintained strictly in appointed hours and by medical prescription. Mineral water drink-

ing, bathing and massages were also done by appointment. Entertainments were arranged after the remedial procedures in the late afternoons. A sundial observed the time-schedule for medication and entertainments. The sundial measured out the working hours of the personnel that

Мраморна оброчна плоча на бог Дионис
Marble votive tablet of god Dionys

га, е имало възможност да контактува с хора от различните краища на империята. По този начин тук са навлизали най-различни и разнообразни форми на спортни и културни забавления, които римляните са обожавали. Същевременно организаторите на игрите и спортните състезания са се стремели да предлагат на изисканата публика атрактивна и интересна програма.

Всяка проява (представление, гладиаторски и спортни игри) е била съпроводена с музика. Още от древността Тракия се е славела със своите музикални традиции. Известна е музиката на Орфей - певеца на Тракия, която остава популярна до края на античността. Музикалните инструменти са били три вида: духови, струнни и ударни.

Към духовите инструменти спадат авлосът и сиринксът. Авлосът се състои от две тръби, на които на определено разстояние са били наредени гунку. Той е бил изработван от тръстика, дърво или кост.

За направата на сиринкса са били използвани седем последователно сглобени тръстикови цеви. На определено разстояние по тях съ-

maintained the thermals and the amphitheatre. Marble capital of a column was used for the construction of Diocletianopolis sundial. A metal rod (gnomon) was joined on its flat side (plintha) with the help of fused lead. The plintha was divided into 12-hour zones. The rod's shadow told the time according to the hour-zone it strokes.

The mild climate and mineral water made very favourable conditions for people to come to Diocletianopolis during all four seasons. Local citizens were mainly occupied in attending and feeding the numerous guests of the town. They took the opportunity to communicate with people from all over the Empire. Thus different kinds of sport and cultural entertainment were enriching the Roman civilization. Meanwhile the organizers of games and sport competitions aimed at offering a variety of programs to the public.

Music accompanied each of the activities (performances, gladiatorial and sport games). It was a tradition from the Thracian past. The music of Orpheus - the singer of Thrace, was very popular until the end of the antiquity. Musical instruments were divided into three groups: wind, stringed and

що са били пробивани гунку, чрез които с пръсти са избирани желаните звуци. По своята форма сиринксът наподобява съвременния кавал.

Од струнните инструменти най-известни са били китарата и лирата. Те често са били използвани като атрибути на бога лечител Аполон. На една оброчна плоча, намерена в град Хисаря, Аполон е представен почти гол и с преметната през ясното рамо хламида. В ясната си ръка държи патера над пламтящ жертвеник, а в лявата - лира, с преметната през ясното рамо каишка.

Към групата на ударните инструменти се отнасят тимпанът и кимвалите. Най-често те са били използвани при шумни тържества, устроивани в чест на един от най-почитаните богове в Римската империя - Дионис (бог на Виното и Веселието). В Археологическия музей в град Хисаря се съхранява една оброчна плоча на Дионис, съпроводен от сатири и менади. Тя изобразява увеселение, на което всички участници свирят на различни инструменти. Тържествата

percussion.

The avlos and sirinks belonged to the wind instruments. The avlos consisted of two pipes that were covered with a certain number of holes. They were made of cane, wood or bone.

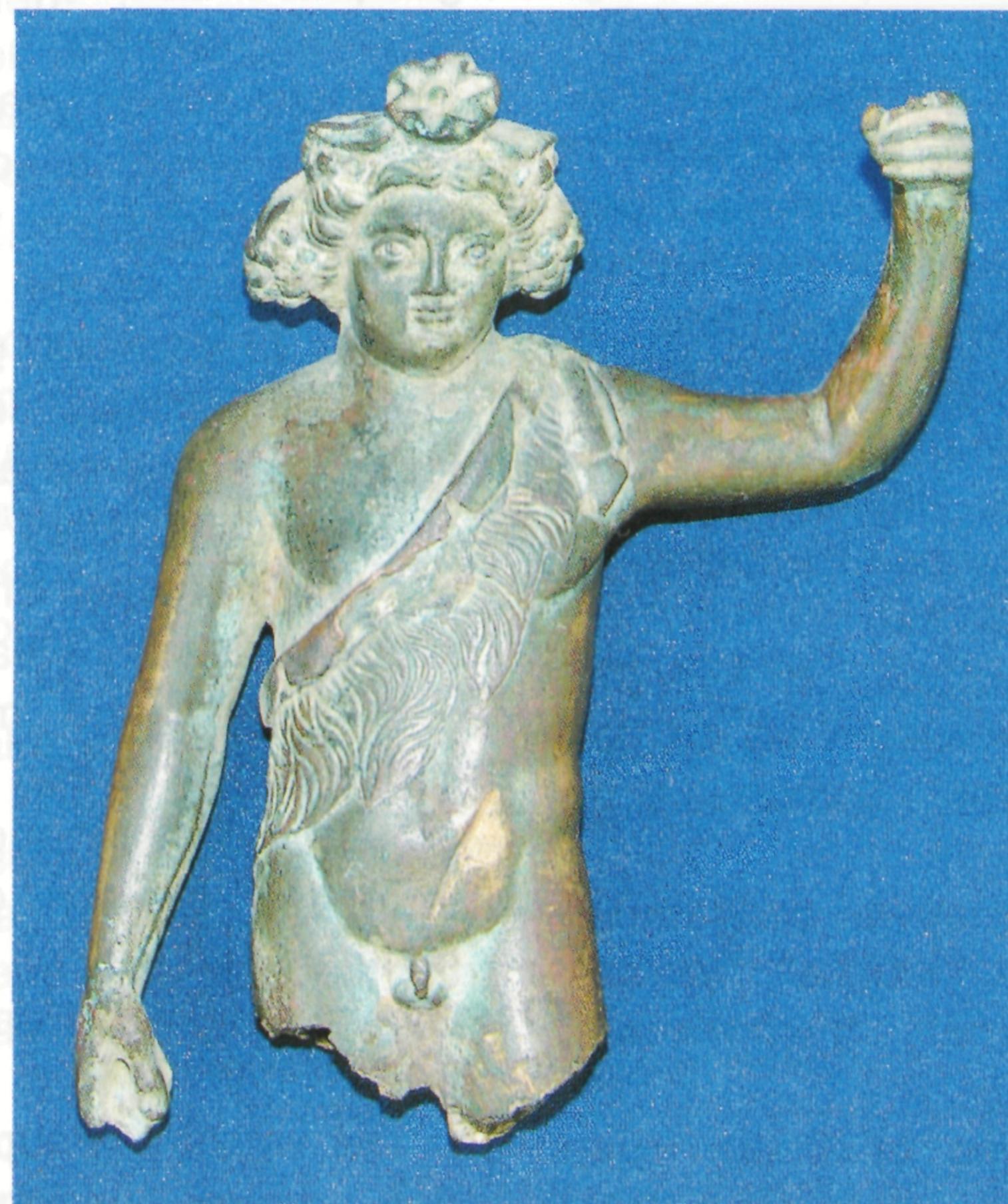
Seven cane tubes consecutively fitted together made the sirinks. Fingers caused the sounds needed. The sirinks also had certain number of holes. The shape of this instrument bears the resemblance of the up-to-date kaval (shepherd's pipe).

The guitar and lyre were one of the most popular instruments. They were often used as attributes of God Apolon - the Healer. A votive tablet excavated in Hissarya depicts Apolon almost naked. Only the hlamida was slung over his shoulder. With his right hand he kept a tight rein on a panther standing over a blazing altar. In his left hand he held a lyre which strap was slung over his right shoulder.

The kettledrum and kimval belonged to the percussion instruments. They were often used for leading the cheering celebrations in honour of God Dionys - one of the most respected Gods [the God of the wine and gaiety] in the Roman Empire. A votive tablet of

В чест на бог Дионис са били едни от най-атрактивните антични представления. Римляните са се славели като ценители на хубавото вино. Без съмнение увеселения, посветени на този бог, са били организирани и в римския град Диоклецианопол. Тук освен минерална вода се е пиеало и хубаво червено вино, което по лекарски предписания е било включено в лечебната терапия.

Dionys, being escorted by satyrs and maenads, playing the different instruments, is on display in the archaeological museum in Hissarya. The festivities in honour of Dionys were one of the most exciting shows. Romans had a reputation of being wine connoisseurs. Celebrations devoted to Dionys were organized in the Roman Diocletianopolis. The good red wine was prescribed for consumption along with the mineral water. It also took part in the remedial therapy.

Бронзова статуетка на бог Дионис
Bronze statuette of god Dionys

МИНЕРАЛНИ ИЗВОРИ И ЛЕЧЕНИЕ В КУРОРТА ХИСАРЯ

Термо-минералното находище в Хисаря се състои от 22 топли минерални извора. Те се отнасят към средногорската група минерални извори, възникнали преди милиони години в резултат на активна вулканична дейност. Минералните води извират дълбоко от скалистите недра на Земята. Скалите се състоят от гранити, гранитогнейси и кристалинни шисти, покрити от младотерциерни утайки и съвременни пясъчно-глинести отложения. Те са почти неразтворими и поради това минерализацията на водите е много слаба.

Минералните извори в курорта Хисаря най-общо могат да се разделят на две групи - източна и западна.

Към източната група спадат минералните извори "Клонка", "Момина баня", "Парилките", "Пепеляшка", "Вълкови извори".

Западната група обхваща минералните извори, съсредоточени около парк "Момина сълза": "Клончеза", "Инджеза", "Чулуджа", "Хавуза",

MINERAL SPRINGS AND TREATMENT IN HISSARYA RESORT

The thermal-mineral deposit in the town of Hissarya consists of 22 warm mineral springs. They fall within the group of mineral springs of the mountain of Sredna Gora and they appeared million years ago as a result of active volcanic activity. The mineral water spring from the depth of the rocky womb of the Earth. The rocks consist of granites, granite-gneiss and crystalline schists covered with young tertiary sediments and modern sand-clay deposits. They are almost insoluble and because of that water mineralisation is very weak.

In general the mineral springs in Hissarya resort can be divided in two groups - eastern and western.

To the eastern group belong the mineral springs of Kyunka, Momina Banya, Parilkite, Pepelyashka, Valkova Izvori.

The western group includes the mineral springs concentrated around the part of "Momina salza": Kuiptcheza, Indjeza, Chuludja, Havuza, Stublata,

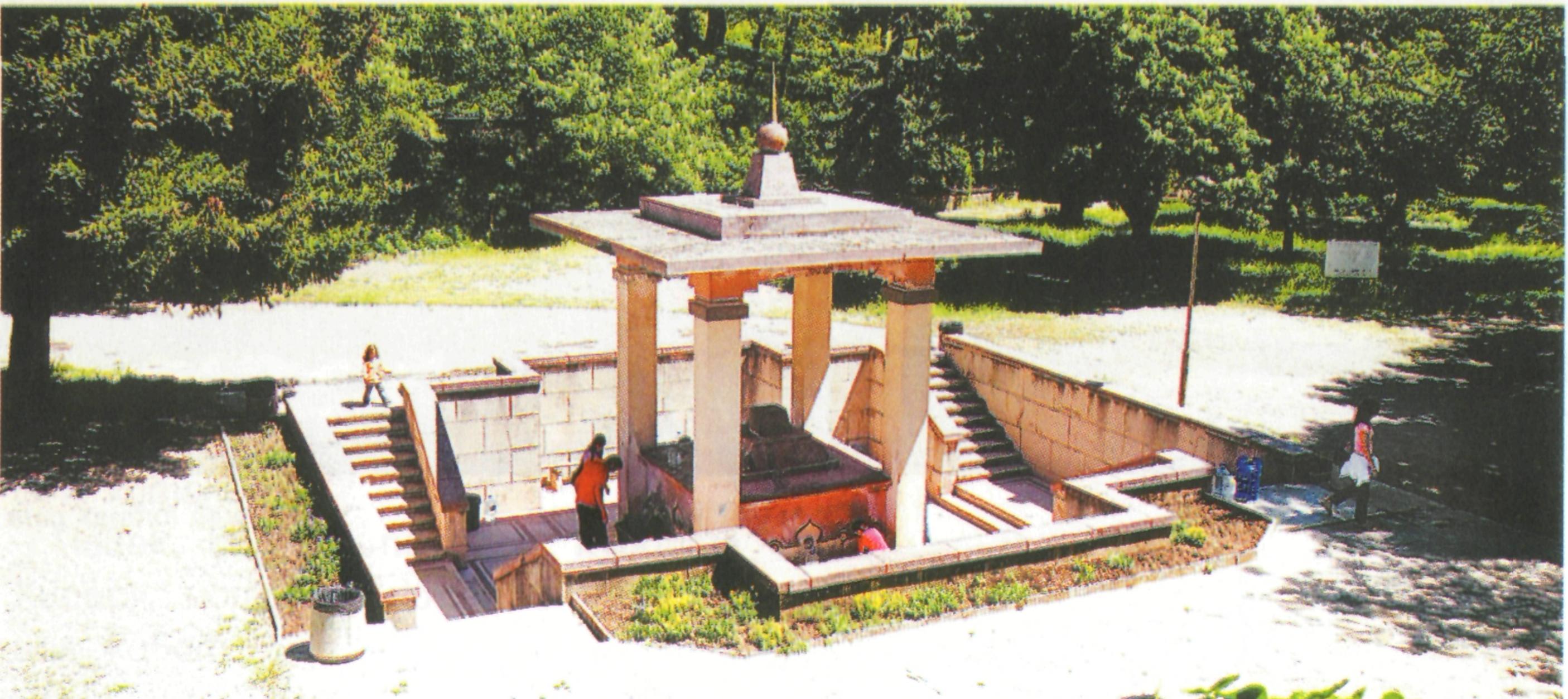
Южна крепостна порта

South fortress gate

Минерален извор "Момина сълза"

"Momina salza" mineral spring

Минерален извор "Момина баня"

"Momina banya" Mineral spring

Колонадата в центъра на град Хисаря

Colonade in the centre of the town

Парк "Момина сълза"

"Momina salza" park

Централният градски парк

Park in the centre of the town

Минерална баня "Русалка"

"Russalka" mineral bath

Археологически музей

Archaeological museum

Южна крепостна стена

South fortress wall

Минерален извор "Момина сълза"

"Momina salza" mineral spring

Колонадата в центъра на град Хисаря

Colonade in the centre of the town

Паркът при източната крепостна стена

Park along the eastern fortress wall

Почивна база на Министерството на От branата - "Калероя"
A holiday home of Ministry of Defence - "Kaleroya"

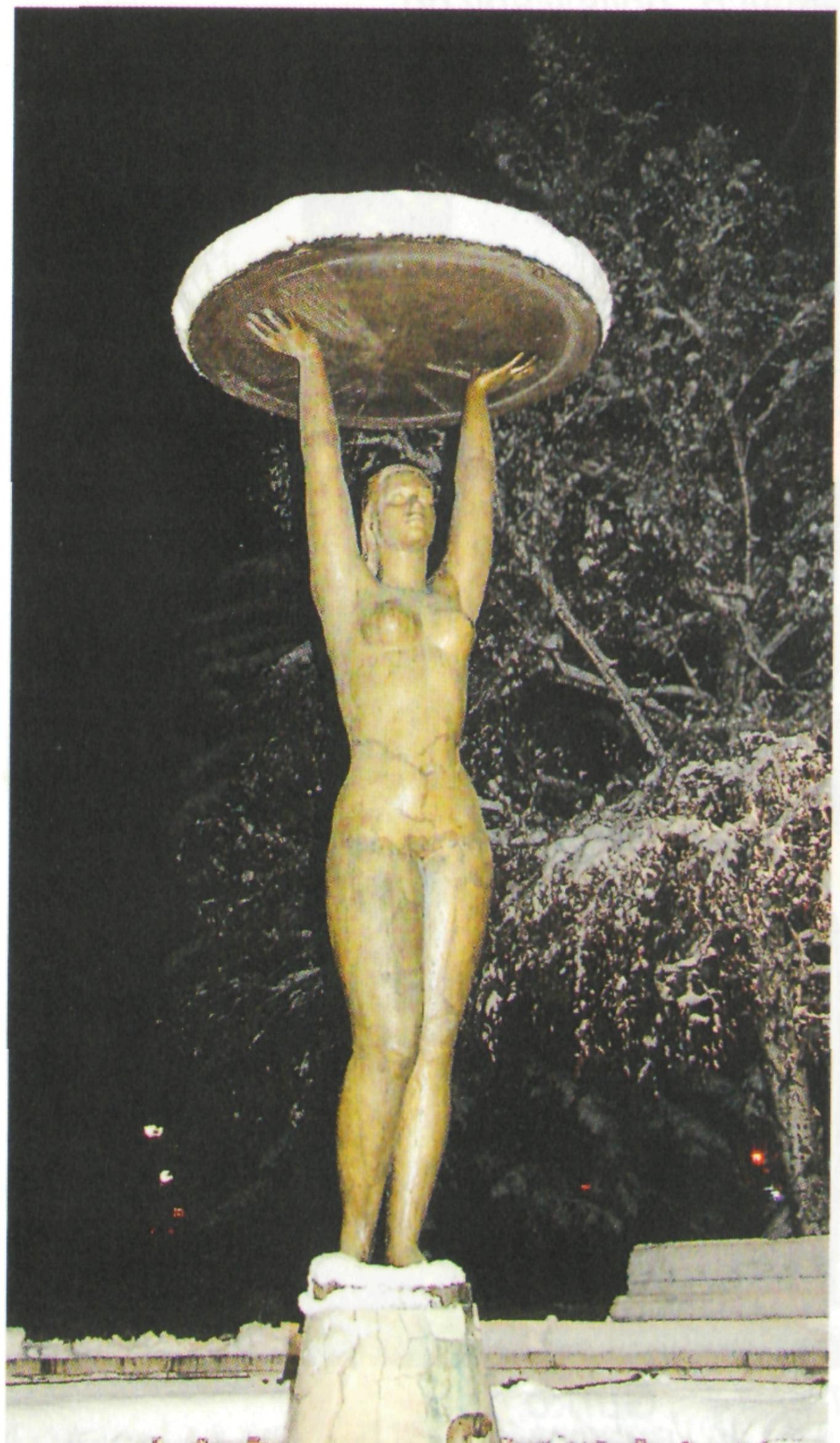
Западна крепостна порта

Western fortress gate

Колонадата в центъра на град Хисаря
Colonade in the centre of the town

Снимка: А. Манолов
Снимка: А. Манолов

Фонтанът в центъра на града
The fountain in the center

SPA Хотел „Хисар“
SPA Hotel Hissar

HISSARYA

SPA resort during antiquity and today

Mitko Madjarov

Gergana Uzunova

